

Kalmár János

A VASVÁRI BÉKE (1664)

A vasvári béke megítélését illetően történetírásunk lényegében egyöntetű álláspontot vall. A szerzők nézete megegyezik annak Magyarországra nézve hátrányos következményeit illetően, amelyek alapján indokoltnak tekintik az azok nyomán kibontakozó, tragédiába torkolló rendi ellenzéki mozgalmat. Mindezekkel összefüggésben természetesen felvetették azt a kérdést is, hogy közvetlenül a Szentgottárdnál a török felett aratott katonai győzelem után vajon miért került sor egyáltalán a béke megkötésére. Az erre adott válaszok többnyire szintén egybehangzóak – legfeljebb némi hangsúlybeli eltérés fedezhető fel közöttük –, de mintha nem eléggé sokoldalúan, kellő árnyaltsággal mutatnák be azokat a körülményeket, amelyek e diplomáciai lépés kiváltói voltak. Márpedig ezek nélkül nem érthetőek és nem indokolhatóak a bécsi udvar indítékai. Ezért az alábbiakban, megragadva a kerek évforduló kínálta alkalmat, igyekszünk a háttérrel kissé részletesebben és sokoldalúbban bemutatni a szokásosnál, bízva abban, hogy így közelebb kerülhetünk az okok magyarázatához is. A béke megkötése körülményeinek és indokainak megértéséhez azonban feltétlenül szükséges legalább röviden áttekinteni a közvetlen előzményeket is.

II. Rákóczi György 1657. évi hadjáratának erdélyi következményei

II. Rákóczi György erdélyi fejedelemnek a második északi háborúnak nevezett konfliktus (1655–1660) során a protestáns X. Károly Gusztáv svéd király és a brandenburgi választófejedelem szövetségeseiként a lengyel korona megszerzéséért

1657-ben hűbérura, a szultán hozzájárulása nélkül indított hadjárata¹ kiváltotta a több évtizeden át tartó válságból váratlanul kilábaló török Porta haragját. 1656 óta az akkor már hetvenes éveiben járó, albán származású Köprülü Mehmed töltötte be a nagyvezíri méltóságot, aki életkorát meghazudtoló energikussággal fogott hozzá a gazdasági visszasságok – mindenekelőtt a korrupciónak és a katonaság fizetlenségének –, valamint a hárem túlzott politikai befolyásának felszámolásához. Határozott intézkedései hosszú távon ugyan nem bizonyulnak majd kellő hatékonyságúnak az Oszmán Birodalom szerkezetéből és működésének sajátosságaiból fakadó problémái megoldásához, a következő mintegy három évtizedre szólóan azonban olyan mértékben mégis rendet teremtettek, hogy a törökök újra eséllyel gondolhattak külpolitikai helyzetük akár újabb hódítások útján történő megszilárdítására is.²

Ilyen előzményekre épülő politikai elképzelés alapján szabadította rá 1657-ben tatár segélyhadát Erdély renitens fejedelmére a nagyvezír, hogy aztán a következő évben maga is meginduljon ellene. A török sereg hamar elfoglalta a Fehér-Körös mentén elhelyezkedő Jenő várát, s a tatárok, Köprülü Mehmed utasítására feldúlták Gyulafehérvárt, majd Nagyenyedet, Tordát, Kolozsvárt és Marosvásárhelyt, s részben még Bihar vármegyét is. Sőt a nagyvezír a lengyelországi hadjárat tartamára való távolléte idejére II. Rákóczi György által egyik erdélyi helytartójává kinevezett Barcsay Ákos személyében új fejedelmet is állított, akit előbb a Szörény vármegyében lévő, a Temes partján épült Lugos és Karánsebes várai és az azokhoz tartozó, hatalmas kiterjedésű birtokok átadására kényszerített, s csak ezt követően vonult ki Erdélyből.

A svédek által már előzőleg magára hagyott és Lengyelországban súlyos vereséget szenvedett II. Rákóczi György³ szorult helyzetében arra kényszerült, hogy az ellenfelét, János Kázmér lengyel uralkodót a Habsburg örökös tartományokat (mindenekelőtt Sziléziát) fenyegető svédekkel szemben haderővel támogató I. Lipót magyar királytól kérjen segítséget a török ellen. Cserébe felajánlotta, hogy a német-római birodalmi gyűlésre küldendő követi útján támogatni fogja Lipótnak a császári trón megszerzésére irányuló törekvését, s emellett megígérte a harminc éves háború (1618–1648) idején apja és III. Ferdinánd akkori magyar uralkodó által kötött linzi megállapodás (1645) értelmében neki juttatott Szabolcs és Szatmár vármegyék átadását. A király elfogadta e feltételeket, de csupán egy Rákóczi ellen irányuló újabb török támadás esetére ígért legfeljebb 5000–6000 főnyi katonai tá-

¹ Ennek eszmei hátterére ld. KÁRMÁN Gábor: *Erdélyi külpolitika a vesztfáliai béke után*. Budapest: L'Harmattan, 372–381. Előzményeit és lefolyását részletesen bemutatja GEBEI Sándor: *II. Rákóczi György külpolitikája (1648–1657)*. Budapest: Heraldika 2004, 147–169.

² MATUZ József: *Az Oszmán Birodalom története*. (Ford.): Schweiger I. Budapest: Akadémiai 1990, 143–145.

³ Gebei, 179–194.

mogatóst neki, mert nem akarta megszegni a legutóbb néhai apja, III. Ferdinánd által 1650-ben újabb 22 évre meghosszabbított, az oszmánokkal 1606-ban kötött Zsitva-torkolati, ill. az azt 1627-ben megerősítő szőnyi békét (hivatalosan: fegyverszünetet). Egyébként is a küszöbön álló császárválasztásra kellett a pénz, mert a választófejedelmek lekenyerezése nélkül nem sok esély volt e méltóság elnyerésére. I. Lipót aztán 1658 nyarán el is foglalhatta a Német-római Birodalom trónját.

II. Rákóczi György azonban a török katonai beavatkozás⁴ ellenére sem kívánt végleg lemondani fejedelmi méltóságáról, ehelyett az oszmánok által támogatott vetélytársa ellen fordult, 1659 késő őszen a Porta ismét fegyverrel lépett fel vele szemben. Ezúttal főként Szejdi Ahmed budai pasa seregét mozgósították ellene. A nyugati irányból támadó budai beglerbég 1660 tavaszán feldúlta a Rákóczihoz húzó magyarországi hajdúvárosokat, és megsarcolta Debrecent. Mindezek hatására a Bihar vármegyében található Szentjobb vára önként behódolt a töröknek. Szászfenesnél (Kolozs megye) pedig II. Rákóczi György serege kényszerült harcba a budai pasa katonái ellen, akikkel szemben alulmaradt; maga a fejedelem olyan súlyos sebet kapott, hogy két hétre rá Váradon behalt.⁵ Ezt az igen fontos, Erdély kapujának is mondott erősséget, amelyhez hatalmas birtokok is tartoztak, az őrsége bő két és fél hónappal később feladni kényszerült az óriási túlerőben lévő oszmán ostromlóknak, akik – jelentőségének megfelelően – egy újabb magyarországi vilajet székhelyévé tették ezt a várost. Váraddal együtt a várbirtokaként hozzá tartozó több száz falu is oszmán kézre került. Ráadásul a törökök tudatták I. Lipóttal, hogy a szultán igényt tart a néhai II. Rákóczi György magyarországi birtokaira – azaz Felső-Magyarország egy részére, csaknem az egész Partiumra, Szabolcs és Szatmár vármegyékre, valamint Munkács és Ecsed várára –, bár biztosították arról, hogy érvényesnek tekintik a vele fennálló békét és nem fognak fegyvert ellene.⁶

Az oszmánok által végrehajtott erdélyi-partiumi várfoglalások a királyi fennhatóság alatt álló Magyarország északkeleti része számára is komoly katonai fenyegetést jelentettek, hiszen könnyen felszámolhatták az Erdély és Felső-Magyarország közti kapcsolatot. Veszélyzónába kerültek az utóbbi terület bányavárosai, valamint a tokaji borvidék, és kockázatosná vált a Lengyelországba irányuló kereskedelem.

⁴ Erre vonatkozóan ld. bővebben B. SZABÓ János: II. Rákóczi György 1658. évi török háborúja c. tanulmányát in: *Hadtörténelmi Közlemények* 114/2–3 ((2001), 231–275. és R. VÁRKONYI Ágnes: A nemzetközi törökellenes szövetség genezise és II. Rákóczi György fejedeleme. In: *Történelmi Szemle* 27/1–2 (1984), 67–79.

⁵ A nagyvezír által katonai sikerei ellenére ismételtlen háttérbe szorított, majd kivégeztetett Szejdi Ahmedről bővebben SUDÁR Balázs: A hódoltság pasák az oszmán belpolitika forrásaiban (1657–1665). In: *Hadtörténelmi Közlemények* 124/3 (2011), 893–895.

⁶ Az erdélyi eseményekről részletesen szól az *Erdély története 1606-tól 1830-ig*. (Szerk.): MAKKAI László, SZÁSZ Zoltán. Budapest: Akadémiai 1986 (Erdély története három kötetben II), 722–726.

Ezért ekkortól kezdve nemcsak a Rákóczi György megsegítését és azzal együtt a török elleni fellépést már régóta sürgető magyar méltóságviselők – mindenekelőtt Wesselényi Ferenc nádor, Nádasdy Ferenc országbíró, Zrínyi Miklós horvátországi bán és Lippay György esztergomi érsek – tekintették halaszthatatlannak a törökkel való fegyveres szembefordulást, hanem immár a bécsi kormányzat is. A politikai körülmények is kedvezőnek tűntek a beavatkozáshoz. I. Lipótnak, császárrá választása óta lehetősége volt arra, hogy a fenyegető „pogány” terjeszkedés megállítása céljából segítséget igényeljen a birodalmi rendektől. 1660 tavaszán pedig a lengyel tengerparton fekvő Oliva városában békét kötött egymással Svédország és Lengyelország, aminek következtében felszabadult és az oszmánok ellen bevethetővé vált a János Kázmér megsegítésére korábban odaküldött Habsburg haderő.

Mindezek miatt a bécsi hadvezetés végre elszánta magát arra, hogy Raimondo Montecuccoli parancsnoksága alatt császári katonaságot küldjön Erdélybe a török megfékezésére. Egyúttal pedig arra is, hogy a tatár fogságból kiszabadult Kemény János, a II. Rákóczi György lengyelországi hadjáratában részt vett erdélyi haderő volt parancsnoka kérésére – aki a székelyek segítségével sikeresen vette fel a harcot a török vazallus Barcsay Ákossal szemben, s 1661 januárjában maga ült a fejedelmi székbe – néhány erdélyi várba császári őrséget vezényeljen.⁷ Időközben azonban Kemény ellen Belgrádból Erdélybe indult Ali pasa, a távol levő nagyvezír helyett szerdár, azaz főparancsnokká kinevezett hadvezér, s útközben Marosvásárhelyen az erdélyi országgyűléssel fejedelemmé választatta az előzőleg szintén (csaknem négy éven át tartó) tatár fogságban sínylődő Apafi Mihályt, aki török segítséggel legyőzte a császáriak által időközben magára hagyott Kemény Jánost. Miután ugyanis I. Lipót, Apafi megválasztása alapján meggyőződött arról, hogy a Porta nem kívánja felszámolni Erdély belső önállóságát, s a töröktől ígéretet kapott arra, hogy a királyi országrészre nem tör be – nem kívánván élesebben konfrontálódni a szultánnal –, arra utasította Montecuccolit, hogy vonja vissza a seregét Kassára. Mindezek következtében egy időre megtorpant az oszmán hódítás.

Oszmán terjeszkedés Magyarországon 1663–64 folyamán

1661-ben meghalt az idős nagyvezír, s az utóda fia, a még csak a húszas éveit taposó, de igen művelt és ambiciózus Köprülü Fazil Ahmed lett, aki hamarosan nagyszabású terjeszkedési tervet dolgozott ki. Ennek célja – a 16. század első felének Szulejmán szultán személyéhez fűződő törekvései felelevenítéseként – Bécs

⁷ B. SZABÓ János: Montecuccoli 1661. évi hadjáratának okairól. In: *Hadtörténelmi Közlemények* 124/3 (2011), 929–933. és CZIGÁNY István: A furcsa háborútól a nagy háborúig 1661–1664. A furcsa háború, 1661. In: *Hadtörténelmi Közlemények* 127/4 (2014), 892–908.

elfoglalása volt. 1663 áprilisában indult el a mintegy 120 000 főnyi seregével Drinápolyból, s Belgrádon keresztül haladt Buda felé. Onnan Érsekújvár irányába fordult, s útközben Párkánynál (Esztergom vármegye) súlyos vereséget mért az őt feltartóztatni próbáló királyi hadra. A nagyvezír augusztus közepén ért Érsekújvár alá, melyet védői – a sokszoros túlerő miatti reménytelen helyzetükben – bő ötheti hősiesség helytállás után végül feladni kényszerültek. Mert a Montecuccoli parancsnoksága alatt álló 6000-7000 császári katonára Magyaróvár körül táborozott, akiket Bécs fenyegetettsége miatt állomásoztattak ott. A vészhelyzetben az udvar a császárvárosból Linzbe menekült.

Érsekújvár elfoglalásával nemcsak e stratégiai igen fontos erősség, a bányavidéki katonai központ került török kézre, hanem a Magyarország északnyugati várrendszerének védelmére szánt fegyver- és lőporkészlet nagy része is. Minthogy ezt a nyáron megkezdett ostromot az oszmánok számára csak ősszel koronázta siker, a hamarosan várható lehülés miatt a továbbiakban már nem volt tanácsos újabb nagyszabású akcióba kezdeniük. Ezt követően a környékbeli várak közül ugyan hamarjában birtokba vették még Lévát és Nógrádot, de utána a nagyvezír – mint a hideg idő beállta előtt általában – téli szállásra vonta vissza seregét. Am ezúttal, a szokásostól eltérően, nem valamely távoli balkáni állomáshelyre, hanem csak Belgrádig. Ebből már sejthető volt, hogy a következő év tavaszára újabb hadjáratot tervez, még hozzá egy meglehetősen közeli kiindulóponttól.

Természetesen az érintett kortársak is tisztában voltak ezzel. S azzal is, hogy a túlerővel szembeni védekezésre, netán ellentámadásra csak külső segítséggel, nemzetközi összefogással van esély. A magyar politikai vezetők megállapodása értelmében 1663 kora őszén, Érsekújvár ostroma idején Wesselényi Ferenc nádor követet küldött a nevükben a Regensburgban ülésző birodalmi gyűlésre, hogy katonai támogatást kérjen az oszmánok ellen.⁸ Már hosszú hónapokkal ezt megelőzően pedig a császár maga is igényelte a birodalmi rendek hozzájárulását a török elleni háborúhoz, amelyet – úgymond – közvetlenül ugyan a Habsburg koronaterületek védelméért, végső soron azonban a Német-római Birodalom biztonsága érdekében is visel. Az ezzel kapcsolatos viták a lényegében minden résztvevő által elismert akut fenyegetettség ellenére hosszan elhúzódtak. Az evangélikus rendek estében gyanakvásra adott okot, hogy az uralkodó részben esetleg a magyarországi és erdélyi protestantizmus letörésére használná fel a számára biztosított haderőt.⁹ 1663.

⁸ A nádor csak 1664. február közepén datált levélben kapott biztató választ. R. VÁRKONYI Ágnes: *Európa Zrinyije. Válogatott tanulmányok*. Budapest: Argumentum 2010, 224. (61. sz. jegyz.).

⁹ Anton SCHINDLING: *Die Anfänge des Immerwährenden Reichstags zu Regensburg. Ständevertretung und Staatskunst nach dem Westfälischen Frieden*. Mainz: Ph. v. Zabern 1991 (Veröffentlichungen des Instituts für Europäische Geschichte Mainz./Abt. Universalgeschichte 143 – Beiträge zur Sozial- und Verfassungsgeschichte des Alten Reiches 11), 71.

május végére aztán török segély (*Türkenhilfe*) gyanánt mégis megszavaztak évi 50 „római hónapnak” megfelelő összegnyi havi zsoldot, amelyet végül nem pénzben, hanem 7000-8000 főnyi katona kiállításában és egy esztendőn át való ellátásuk biztosításaként kívántak leróni.¹⁰ (Más kérdés, hogy az e célra fordítandó összegnek csupán egy része érkezett meg.) Ezen felül az egyházfejedelmek a saját nevükben még mintegy 14 000 főből álló hadsereg kiállítását vállalták. Valamennyien ragaszkodtak viszont ahhoz, hogy a birodalmi segélyhadak önálló egységekként, saját parancsnok vezénylete alatt vegyenek részt a háborúban, aki nincs alárendelve a császári generálisnak, hanem csak a valamennyi parancsnok által együttesen alkotott haditanácsban tartozik együttműködni vele.¹¹

A birodalmi rendek körében a török veszély elhárítása érdekében tett erőfeszítések nem bizonyultak eredménytelenek, még ha átütő siker nem koronázta is azokat. A nádor Zrínyi Miklós horvát bánra ruházta a magyar katonaság feletti főparancsnoki jogkörét, s Zrínyit e beosztásában a király is megerősítette. A bán – igyekezőn kihasználva a téli szállásra visszavont oszmán haderő passzivitását – kidolgozta az 1664. év elején kezdődő támadás tervét a legnyugatibb, ám annál jobban megerősített török kézen lévő erőd, Kanizsa visszafoglalására, amely fontos támaszt jelenthetett a nagyvezír számára a Bécs ellen tervezett vonulása alkalmával. Zrínyi – az ostrom eredményességének előkészítéseként – magyar és horvát katonaságával, valamint a Wolfgang Julius von Hohenlohe altábornagy vezetésével a hozzá csatlakozott, a Birodalomból érkezett rajnai szövetségi haderővel együttműködve, néhány kisebb vár elfoglalása után, 1664. február 2-án felégette az eszéki Dráva-hidat, a megszállóknak a Délnyugat-Dunántúlra vezető utánpótlási útvonala e kulcsfontosságú elemét. Kanizsát tehát sikerült elszigetelni. Ezek után késő tavasszal, a szövetséges erők összehangolt együttműködésével megindított hadjárat alkalmával az oszmán erők megosztása céljából a magyar-török határszakasz három fontos pontján, Váradnál, Érsekújvárnál és Kanizsánál csaknem egyidejűleg indítottak offenzívát. Váradnál az ostromlók az oszmánok kelepcéjébe kerülve veszedelmet szenvedtek. A Garam térségében a Louis de Souches császári tábornagy vezette haderőnek viszont sikerült elfoglalnia Nyitrát, majd Lévát és felégetnie a törökök fontos dunai átkelőjét, a párkányi fahidat.¹² A Zrínyi és Hohenlohe irányította, elhúzódozó kanizsai ostrom azonban eredménytelen maradt. Időközben ugyanis a nagyvezír elindult Belgrádból – szándéka szerint Pécs érintésével újra Bécs felé –, s a rövid idő alatt újjáépített eszéki hídon átkelve igyekezett nagy túlerőben lévő seregével az erősség felmentésére. Emiatt a keresztény erők Kanizsa ostromának

¹⁰ Uo., 79.

¹¹ Uo., 82.

¹² R. VÁRKONYI Ágnes: *Magyarország keresztútjain. Tanulmányok a XVII. századról*. Budapest: Gondolat 1978, 212.

félbehagyására kényszerültek. Köprülü Ahmed közben elfoglalta a Zrínyi Miklós által Kanizsával szemben 1661 óta építtetett Új-Zrínyivárt, amelyet nem mentett fel az alatta táborozó Montecuccoli, mert csak az oszmán főserег feltartóztatására kapott felhatalmazást.¹³

Ezt követően a nagyvezír Kanizsára vonult a seregével, hogy aztán onnan a Rába déli partján nyugati irányban haladva, Sopron érintésével nyomuljon Bécs alá. Útközben azonban, 1664. augusztus 1-jén Szentgotthárd és Nagyfalva határában ütközetet provokált ki a Rába túlsó partján álló, Montecuccoli irányította szövetséges haderővel, ahol az oszmán sereg folyón átkelt részét a császári sereg megtámadta és legyőzte, anélkül, hogy a számbeli fölényben lévő török fősereggel megütközött volna.¹⁴ Köprülü néhány napra rá Vasvárra vonult, ahol Simon Reniger császári követel együtt megfogalmazta a békekötés szövegét, melyet Johann Ferdinand von Portia herceg császári főudvarmester, az uralkodó Titkos Tanácsának elnöke és a nagyvezír neve alatt augusztus 10-én véglegesítettek, de egyelőre titokban tartottak, míg aztán szeptember 27-én I. Lipót kiáltványban közzétette.

A vasvári béke és körülményei

A megállapodás alapjául továbbra is az 1606-ban kötött Zsitva-torkolati béke szolgált, amelyet az azóta kötött szerződésekkel együtt megerősítettek, továbbá néhány új ponttal kiegészítettek. Az utóbbiak leglényegesebbjei közé tartozott, hogy mindkét fél megtarthatta a kezén lévő területeket és várakat az azokhoz tartozó birtokokkal együtt: a törökök Érsekújvárt, a Partiumban Váradot, Lugost és Karánsebest, a király pedig Lévát és Nyitrát, aki Érsekújvár elvesztése miatti kárpótlásként új erődöt építtethetett a Komáromtól északra, a Vág és a Kis-Duna összefolyásánál fekvő Gúta közelében (ennek értelmében épül majd fel hamarosan a Vág mellé Lipótvár). Alsó-Magyarországon a Vág és a Nyitra folyók mentén jelölték ki a hódoltsági terület és a királyi országrész közötti határt. I. Lipót igényének megfelelően Székelyhíd (Bihar vármegye) erősségét le kell rombolni, viszont egyetlen erdélyi várban és városban sem maradhatott királyi helyőrség, de török sem, ami – a fejedelemsválasztási jog változatlanul hagyásával együtt – azt jelezte, hogy mindkét fél továbbra is tiszteletben tartja Erdély önállóságának addigi formáját, az oszmán hűbéri fennhatóság érvényesíthetőségének lehetőségével. A felek természetesen kötelezték magukat arra, hogy nem támogatják egymás ellenségeit. A békét ezúttal is hűsz évre kötötték.¹⁵

¹³ PERJÉS Géza: *Zrínyi Miklós és kora*. Budapest: Osiris² 2002 (Osiris monográfiák), 413.

¹⁴ Uo., 418.

¹⁵ A vasvári béke latin szövege kiadva Stephanus KATONA: *Historia critica Regum Hungariae stirpis Austriacae*, tom. XXXIII. Buda: Typ. Reg. Universitatis Pestanae 1804, 565–568., német nyel-

Kétségtelen, hogy Közép- és Nyugat-Európát, továbbá Magyarországot – különös tekintettel a szövetséges erők szentgotthárdi sikerére – váratlanul érte a békekötés; aligha véletlenül döbbsentek meg rajta a kortárs magyar politikusok, akiknek egy csoportja majd a hamarosan megszerveződő, Wesselényi nádor nevével fémjelzett ellenzéki mozgalom résztvevője lesz. Talán nem is annyira a megállapodás tartalmával voltak elégedetlenek, mint a tényével: a hadműveletek hirtelen félbeszakításával, amely miatt elillantak a tervezett vállalkozáshoz fűzött reményeik. Mert így, az utóbbi évek oszmán hódításai következtében – amelyeket e dokumentum szentesített – immár a királyi országrészbe is maradandóan beékelődött a török fennhatóságú terület, s elzárta attól Erdélyt. Ettől kezdve oszmán portyák veszélyeztették a Vág mentét, a bányavárosokat, valamint a Hegyalját, és jócskán megnyúlt az a határszakasz, amelynek közelében a mindennaposá vált összetűzések miatt folytonossá lett a bizonytalanság.

A fentiek alapján nyilvánvalóan indokolt, hogy igyekezzünk magyarázatot keresni arra, hogy a császár-király seregének Szentgotthárdnál az oszmánok felett aratott katonai győzelme után, a várakozásokkal ellentétben miért kötött a bécsi udvar békét.

Ezt a kérdést történetírásunk persze feltette már,¹⁶ és meg is válaszolta. Eszerint a bécsi kormányzat el kívánt zárkózni attól, hogy Franciaország az oszmán ellenes európai koalíció tagja legyen, sőt az osztrák Habsburg-dinasztia érdeke azt kívánta, hogy éppen e nyugati országgal szemben építsenek ki hatékony hatalmat, s ennek részeként szereljék le a magyar főméltóságok önálló török ellenes politikáját.¹⁷ Franciaország ekkor már a török elleni koalíció tagjának számított ugyan (a Rajnai Szövetség tagjaként legalábbis közvetlenül 1658 óta, s 1664 tavaszától kezdve már közvetlenül is, amikor annak keretében küldött segélyhadat a magyarországi hadszíntérre), ám ennek ellenére a fenti indoklás *általánosságban* kétségkívül helytállóan tűnik. Közelebbről nézve azonban feltétlenül pontosításra, árnyalásra szorul. Hiszen ha a 17. század 60-as éveinek elején Bécsben mindenekelőtt az addig

vü szövegét ld. Georg WAGNER: *Das Türkenjahr 1664. Eine europäische Bewährung. Raimund Montecuccoli, die Schlacht von St. Gotthard-Mogersdorf und der Friede von Eisenburg (Vasvár)*. Eisenstadt: R. Rötzer 1964 (Burgenländische Forschungen 48), 440–441., magyarul MAROSI Endre: Megjegyzések az 1664. évi hadjárat és a vasvári béke értékeléséhez. In: *Hadtörténelmi Közlemények*. Új folyam 18/1 (1971), 123–124., valamint ennek török interpretációjára ld. *Evliya Cselebi török világotutazó magyarországi utazásai 1664–1666*. (Ford.): Karácson I., II. köt. Budapest: Athenaeum 1908 (Török-magyarkori történelmi emlékek II/Írók), 107., 183.

¹⁶ *Magyarország története 1526–1686*. (Főszerk.): PACH Zsigmond Pál, (szerk.): R. VÁRKONYI Ágnes. Budapest: Akadémiai 1985, 2. köt. (Magyarország története tíz kötetben 3/2), 1140.

¹⁷ Uo., 1140–1141. és R. VÁRKONYI Ágnes: Európai játéktér – magyar politika 1657–1664. In: *Az értelem bátorsága. Tanulmányok Perjés Géza emlékére*. (Szerk.): HAUSNER Gábor. Budapest: Argumentum 2005, 610.

oroszlánkörmeit még meg nem mutatott francia uralkodó ambícióitól tartva nem mertek belevágni egy komoly esélyekkel kecsegtető nagyobb szabású, nemzetközi közreműködéssel indítandó török ellenes katonai vállalkozásba, akkor vajon miért döntenek majd mégis emellett Bécs 1683. évi ostromát követően, vagyis olyan időszakban, amikor már jócskán rendelkeztek keserű tapasztalatokkal XIV. Lajosnak a Német-római Birodalmat és a Habsburg érdekszféra egészét szinte szüntelenül katonai és diplomáciai nyomás alatt tartó agresszív külpolitikájáról?¹⁸ A megfelelő válasz érdekében célszerűnek látszik röviden áttekinteni az akkori külpolitikai viszonyokat, különös tekintettel az osztrák Habsburg uralkodó és kormányzata helyzetére.

Történetírásunk az utóbbi időben méltán figyelt fel az 1663–1664 folyamán a magyarországi hadszíntérre önálló katonai kontingenst küldő Rajnai Szövetség jelentőségére,¹⁹ anélkül azonban, hogy e csoportosulásnak a birodalmi és a nemzetközi politikában betöltött szerepét alaposabban mérlegelte volna. Pedig a korszak diplomáciatörténetével foglalkozó külföldi történészek szinte egyöntetűen ebben látják I. Lipót mozgásterének egyik legfőbb korlátozóját. A harmincéves háborút lezáró vesztfáliai béke (1648) eredményeként meggyengült császári hatalomnak bele kellett törődnie abba, hogy a Német-római Birodalom fejedelmei jogot szereztek önálló diplomáciai lépések végrehajtására, és II. Ferdinánd császár restitúciós kísérletének (1629) kudarca után, az 1555. évi augsburgi vallásbéke szellemében újra helyreállhatott a felekezeti nyugalom. Olyan vívmányok voltak ezek, amelyek megőrzéséhez ragaszkodtak a birodalmi rendek. Az uralkodói hatalom korlátozott érvényesülése azonban külpolitikai tekintetben veszélyeket is hordozott: a nemzetközi szintén immár önállóan mozgó tartományok könnyen válhattak hatalmi játszmák eszközévé, egymással szembenálló koalíciók tagjává, amivel akár a Birodalom biztonságát is kockáztathatták, amit a császár már nemigen lehetett képes fenntartani. Ilyen okok miatt kötötték meg 1658-ban, eleinte három évre szólóan a Rajnai Szövetséget (*Rheinbund*) – amelyet 1661-ben megújítottak – Trier, Köln és Pfalz-Neuburg, Bajorország, Jülich, Kleve, Berg és Mainz részvételével, bár a szövetet összetétele a továbbiakban némileg változott. Ez utóbbi érsek-fejedelme, a Schönborn családból származó János Fülöp, aki érsekké választását Jules Mazarin bíborosnak, a francia politika akkori irányítójának is köszönhette – a császár befolyásának ellensúlyozására – a lotaringiai, tehát birodalmi hűbérterületekkel ren-

¹⁸ V. ö. Philippe ROY: *Louis XIV et le Second siège de Vienne (1683)*. Paris: H. Champion 1999 (Bibliothèque d'Histoire moderne et contemporaine 2) és Klaus MALETTKE: *Les relations entre la France et le Saint-Empire au XVIIe siècle*. Paris: H. Champion 2001 (Bibliothèque d'Histoire moderne et contemporaine 5), 275–427.

¹⁹ Ld. mindenekelőtt R. Várkonyi Ágnes fentiekben hivatkozott tanulmányait, amelyek között egyébként jelentős mértékű tartalmi átfedés van.

delkező Franciaországot is beléptette e csoportosulásba, amelynek tagja lett a svéd király is, Bréma és Verden hercegeként, azaz a harmincéves háborúban szerzett németországi területei alapján. E katonai tekintetben is jelentős hatalommal rendelkező országok befogadására azért került sor, mert az akkori konfliktusok által veszélyeztetett kis birodalmi fejedelemségek vészhelyzetben, a közös szervezethez való tartozásból fakadó érdekközösség alapján védelmet reméltek tőlük. A pillanatnyi fenyegetettséget az jelentette számukra, hogy a spanyolok és a franciák között Itália birodalmi hűbérterületein zajló háborúba I. Lipót birodalmi sereggel avatkozott be rokona, IV. Fülöp spanyol király oldalán, s ezzel német területet tett ki ellenséges támadás veszélyének. Ezért sikerült megakadályoznia a mainzi választófejedelemnek a császári katonaság Spanyol-Németalföldre való eljuttatását, amely német területen jutott volna oda. Franciaország részvétele a Rajnai Szövetségben egyébként a konfliktust 1659-ben lezáró pireneusi béke tiszteletben tartatása érdekében is célszerűnek tűnhetett. Ilyen körülmények között e szervezet – csekély katonai ereje ellenére (kontingense 1663-ban összesen 14.000-15.000 főre rúgott) – mégis betölthette a birodalmi béke fenntartójának szerepét, hiszen egyszersmind a császári befolyást is képes volt korlátozni, mindenekelőtt Franciaország tagságának köszönhetően.

A Rajnai Szövetségnek állandó gyűlése volt Majna-Frankfurtban, amelyen János Fülöp választófejedelem elnökölt, miként ő állt a frankfurti birodalmi békeküldöttség élén (*Friedensdeputation*) is, aki e funkcióinak köszönhetően erős pozícióra tett szert a Birodalmon belül.²⁰ A mainzi érsekek, akik a birodalmi főkancellári címet is viselték, e hivatalukból adódóan jelentős szerepet játszottak a császárválasztáskor, hiszen ők hívták össze Frankfurtba a választási gyűlést, s ők koronázták meg az uralkodót. Az eredetileg egyházi pályára szánt 18 éves I. Lipótnak a birodalmi trónra kerülése pedig meglehetősen nagy mértékben múlt a pályáját császári generálisként kezdő János Fülöp diplomáciai tehetségén, hiszen nemcsak Mazarin bíboros és a svéd király próbálta megakadályozni, de még a Habsburg-pártiak egy része is szívesebben ruházta volna e méltóságot a tapasztalatlan fiatalember nagybátyjára, a spanyol-németalföldi helytartói múlttal – ennek megfelelően katonai tapasztalatokkal is – rendelkező Lipót Vilmos magdeburgi érsek-főhercegre, vagy éppen Ferdinánd főhercegre, a tiroli örgrófra. Velük szemben János Fülöp – mivel mindenekelőtt a Birodalom békéjét és hatalmi egyensúlyát kívánta fenntartani – I. Lipótot támogatta ugyan, viszont korlátozni igyekezett a császári befolyás érvényesülését. Márpedig ennek a veszélye kétségkívül fennállt, hiszen már előzőleg tervbe

²⁰ Karl Otmar von ARETIN: Die Kreisassoziationen in der Politik der Mainzer Kurfürsten Johann Philipp und Lothar Franz von Schönborn 1648–1711. In: Uő.: *Das Reich. Friedensgarantie und europäischer Gleichgewicht 1648-1806*. Stuttgart: Klett-Cotta 1986, 174., 179–182.

vették a fiatal Habsburgnak IV. Fülöp spanyol király idősebbik lányával, Mária Terézia infánsnővel való eljegyzését, aki – akkor még fiútestvér híján – az apai örökség várományosa volt. Márpedig ha e frigy változatlan körülmények között létrejön, akkor komoly esély nyílt volna V. Károly császár egykori, két földrészre kiterjedő monarchiájának visszaállítására.²¹ Emiatt tehát ekkor mindenekelőtt a Habsburg ambíciók tűnhettek a leginkább veszélyeztetni a Birodalom hatalmi egyensúlyát. Ezekkel szemben – a tripoli és algéri kalózkodnak (a török szultán vazallusainak) a földközi-tengeri francia kereskedelmet veszélyeztető magatartása miatt – a Portával ezúttal összekülönbözött, és Velence kandiai (krétai) háborúját diszkrétan támogató Franciaország²² – amely egyébként az olivai béke egyik garانتálója is volt – a német fejedelmek nagy része szemében inkább tűnhetett a biztonság fenntartójának, annál is inkább, mert a Rajnai Szövetség keretében még a „pogány” elleni katonai segítségnyújtásra is hajlandó volt. Ráadásul győztesen került ki a IV. Fülöppel vívott háborúból, s ezzel pillanatnyilag elhárult az a Birodalmat fenyegető veszély, hogy belesodródik egy határain túli konfliktusba. Csakhogy éppen az ezt lezáró megállapodás részeként kényszerült a spanyol uralkodó I. Lipót helyett XIV. Lajos francia királyhoz adni az idősebbik lányát²³ – aki ebből az alkalomból lemondott ugyan az örökségéről –, de mivel IV. Fülöp nem volt képes kifizetni a hozományát, kérdésessé vált a házassági szerződés lemondási részének érvényessége is. S annak ellenére, hogy az infánsnőnek utóbb születik majd egy fiú féltestvére (a majdani II. Károly spanyol király), a bécsi kormányzat mégis egyre növekvő gyanakvással tekintett Franciaország lépéseire. Amire újabb okot adott, hogy XIV. Lajosnak 1662–1663 folyamán sikerült legalizálnia a Lotaringia felett érvényesülő francia fennhatóságot, nyomatékositva Marsal erődvárosának birtokba vételével.²⁴

A Köprülü nagyvezírek területfoglalásai, utóbb már Bécsset fenyegető terjeszkedése által katonai lépéskényszerbe hozott I. Lipót kormányzata számára a fentiek értelmében meglehetősen szűk mozgástér maradt. Hiszen egyrészt a vesztfáliai béke következtében német területen is komoly befolyást szerző Franciaországnak a *Fronde*-mozgalom megfékezése (1653) óta egyre jobban megnyilvánuló hatalmi ambícióival (spanyolok elleni háború, pireneusi béke, Lotaringia annexiója) kellett

²¹ Karl Otmar von ARETIN: *Das Reich*, Bd. 1: *Föderalistische oder hierarchische Ordnung (1648–1684)*. Stuttgart: Klett-Cotta 1993, 189.

²² Jean BÉRENGER: La politique ottomane de la France au début du gouvernement personnel de Louis XIV. In: „*Szentgotthárd – Vasvár 1664.*” *Háború és béke a XVII. század második felében. Tanulmányok.* (Szerk.): TÓTH Ferenc, ZÁGORHIDI CZIGÁNY Balázs. Szentgotthárd: Szentgotthárd Város Önkormányzata 2004, 102.

²³ Jean BÉRENGER: La politique ottomane de Léopold Ier dans les premières années de son règne (1657–1665). In: *Az értelem bátorsága...*, 103.

²⁴ Aretin (1993), 213.

számolnia. Másrészt pedig a Német-római Birodalomban érvényesülő császári hatalmat 1658 óta minden téren korlátozni igyekvő tartományfejedelmi és rendi törekvéseket leghatékonyabban képviselő, s többnyire szintén a francia érdekeknek megfelelően politizáló Rajnai Szövetséggel és annak igen céltudatos vezetőjével, János Fülöppel szemben kellett érvényre juttatnia a szándékát, beleértve mindenekelőtt az oszmánok ellen szükséges, ütőképes haderő felállítását. E szervezet viszont – és az ahhoz nem tartozó többi tartomány is – ragaszkodott ahhoz, hogy a Szövetség és a Birodalom segélyhadai külön-külön, a császári parancsnoktól független irányítás alatt harcoljanak, ami megfelelő összehangoltság és központilag szervezett ellátás híján jócskán csökkentette közös hatékonyságukat. A császár számára ilyen körülmények között igen kockázatosnak tűnhetett belevágni egy nagyszabású török elleni hadjáratba, mert a keresztény haderő nem volt erre alkalmas állapotban. Nem is elsősorban a létszámviszonyaiban jelentkezett a hiányosság – bár abban a tekintetben is hátrányban volt –, hanem az irányítás és a hadellátás kevésbé hatékony voltában.²⁵ (1663-ban és a következő év folyamán jóval kisebb léptékű magyarországi katonai vállalkozásokat hasonló okok miatt megszakítani kényszerült Zrínyi Miklós csakúgy, mint Montecuccoli.) De a bécsi udvar számára nem is lehetett célszerű lekötni a teljes hadi kapacitást a magyarországi hadszíntéren a spanyol király gyengülő egészségi állapota idején, olyan időpontban, amikor – nyilvánvalóan attól nem függetlenül –, a francia diplomáciának 1662–1663 folyamán Angliával, Hollandiával, Dániával és Svájjal megkötött egyezményekkel sikerült szövetségeket szereznie XIV. Lajos támogatásához.²⁶ Ezt látszik bizonyítani Jacob Bretel de Grémonville lovagnak, a bécsi francia követnek 1664. november 6-ai beszámolója a vasvári béke megkötése következtében éledező magyarországi elégedetlenségről, amelynek kapcsán felhívta a figyelmet, hogy elérkezett az alkalmas pillanat a helyzet élezésére, amellyel gyengíteni lehet I. Lipót híveinek táborát.²⁷

²⁵ Wagner, 442–444.

²⁶ Lucien BÉLY: Les fondements de la politique étrangère de la France au temps de la bataille de Szentgotthárd. In: „Szentgotthárd – Vasvár 1664”..., 87. Az akkori francia külpolitikában a reménybeli spanyol örökség szerepét helyesen hangsúlyozza Marosi Endrénének meglepő módon szinte teljesen szakmai visszhang nélkül maradt, számos szempontot mérlegelő tanulmánya, amely az utóbbi évtizedekben e kérdéssel foglalkozók közül egyedüliként támaszkodik a vasvári béke szövegére. Marosi, 111. és 123–124.

²⁷ Bély, 98–99.